

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Dağıtım: Genel

26 Nisan 2018

Özgün Dili: İngilizce

Engelli Hakları Komitesi

Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No. 6 (2018)*

I. Giriş

1. Bu genel yorumun amacı, Taraf Devletlerin ayrımcılık yasağı ve eşitlikle ilgili yükümlülüklerini, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 5. maddesinde belirtildiği şekilde açıklığa kavuşturmadır.
2. Komite, Taraf Devletlerin yasa ve politikalarının engelliliğe yaklaşırken, bu modeller Sözleşme ile uyumsuz olduğu halde, hâlâ hayır kurumları ve/veya tıbbi modeller kullanmalarından endişe duymaktadır. Bu tür paradigmalardan sürekli kullanımı, engellileri tam anlamıyla hakların öznesi ve hak sahibi olarak görmekte başarısızdır. Ayrıca, Komite, Taraf Devletlerin engelliliğin önündeki davranışsal bariyerleri aşmaya yönelik çabalarının yetersiz olduğunu belirtmektedir. Kalıcı ve aşağılayıcı klişeler ile engellilerin toplum üzerinde bir yük olarak damgalanması ve bu yöndeki önyargılar örnekler arasındadır. Buna karşılık, engellilerin, temsilci örgütleri aracılığıyla, hukuki ve politik reformların geliştirilmesinde merkezi bir rol oynaması son derece önemlidir.
3. Ayrımcılıkla mücadele yasalarının ve insan hakları çerçevelerinin genişletilmesi, birçok Taraf Devlette engellilerin haklarının geniş çaplı bir şekilde korunmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, yasalar ve düzenleyici çerçeveler genellikle kusurlu ve eksik ya da etkisiz kalmakta veya engellilerin insan hakları modeline ilişkin yetersiz bir anlayışı yansıtmaktadır. Pek çok ulusal yasa ve politika, engellilerin dışlanması ve toplumdan uzaklaştırılması ile ayrımcılık ve şiddete maruz bırakılmasının devam etmesine neden olmaktadır. Bu yasa ve politikalar çoğunlukla çoklu ve kesişen ayrımcılığı veya ilişkili olduğu kişi sebebiyle ayrımcılığı tanımaz, makul düzenleme gerçekleştirilmemesinin ayrımcılık olduğunu kabul etmez ve kanuni tazminat ve telafinin mekanizmalarından yoksundur. Bu tür yasa ve politikalar genellikle

* Komite tarafından on dokuzuncu oturumda kabul edilmiştir (14 Şubat–9 Mart 2018).

engellilik temelli ayrımcılık olarak kabul edilmezler, çünkü engellilerin korunması, bakımı ya da yararlarının üstün tutulması gerekçesiyle meşrulaştırılmışlardır.

II. Uluslararası Hukukta Engellilere Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik

4. Ayrımcılık yasağı ve eşitlik, uluslararası insan hakları hukukunun en temel ilkeleri ve hakları arasındadır. İnsan onuruyla iç içe oldukları için, tüm insan haklarının köşe taşlarıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1. ve 2. Maddelerinde herkesin onur ve haklar bakımından eşit olduğunu ilan etmekte ve ayrımcılığı tamamlanmamış ve sürekli gelişime açık gerekçelere dayanarak kınamaktadır.
5. Ayrımcılık yasağı ve eşitlik, tüm insan hakları anlaşmalarının merkezinde yer almaktadır. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, ayrımcılığı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 5. Maddesinin dayanağını oluşturacak şekilde açık bir liste temelinde yasaklamaktadır. Tematik Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmelerinin tümü¹, eşitliği tesis etmeyi, ayrımcılığı ortadan kaldırmayı ve ayrımcılık yasağı ile eşitlik konularında hükümler bulundurmamayı amaçlamaktadır. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme diğer sözleşmelerce sunulan tecrübeleri dikkate almıştır. Sözleşme'nin ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkeleri Birleşmiş Milletler geleneğinin ve yaklaşımının evrimini temsil etmektedir.
6. “İnsan onuru” ifadesi, bu Sözleşme’de herhangi bir Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmesinden daha sık görülmektedir. Taraf Devletlerin, Birleşmiş Milletler Şartını ve orada ilan edilen şekliyle insanlık ailesinin tüm mensuplarının doğuştan sahip oldukları onuru, değeri, eşit ve devredilemez hakları dünyada özgürlüğün, adalet ve barışın temeli olarak kabul eden ilkeleri hatırlattığı giriş kısmında yer almaktadır.
7. Ayrımcılık yasağı ve eşitlik, Sözleşme’nin kalbinde yer almaktadır ve Sözleşme’nin tüm temel haklarını ayrımcılık karşıtı ilkeye bağlayan “diğerleriyle eşit koşullar altında” ifadesinin Sözleşme’nin temel maddelerinde tekrar tekrar kullanılmasıyla tutarlı bir şekilde ele alınmıştır. İnsanlık onuru, kişisel bütünlük ve eşitlik, fiili veya algılanan sakatlıklara sahip olan kişilerden esirgenmiştir. Rızaları alınmadan ve/veya zorla yapılan sistematik sterilizasyonlar ile tıbbi veya hormon temelli müdahaleler (örneğin lobotomi veya Ashley tedavisi), zorla ilaç verme ve zorla yapılan elektroşoklar, hapsetme, sistematik cinayet olan “ötenazi”, zorla ve baskı altında kürtaj, sağlık hizmetlerine erişimin engellenmesi, özellikle de albinizmlili bireylerin vücut bölümlerinin kesilmesi ve ticareti gibi acımasız biçimler de dahil olmak üzere, ayrımcılık önceden de vardı ve hâlâ var olmaya devam etmektedir.

III. Engelli İnsan Hakları Modeli ve Kapsayıcı Eşitlik

¹ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi; İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme; Çocuk Hakları Sözleşmesi; Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme; ve Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme.

8. Engelliliğin bireysel veya tıbbi modelleri, eşitlik ilkesinin engellilere uygulanmasını engellemektedir. Engelliliğin tıbbi modeli kapsamında, engelli bireyler hak sahipleri olarak kabul edilmemekte ancak bunun yerine kendi sakatlıklarına “indirgenmektedirler”. Bu modellere göre, engellilere karşı ayrımcı ve farklı muamele ve engellilerin dışlanması bir norm olarak görülmekte ve tıbbi olarak desteklenen bir ehliyetsizlik yaklaşımıyla meşrulaştırılmaktadır. Eşitlik kavramını engellilik bağlamına uygulamak için yapılan ilk girişimlerden sonra bile, engellilikle ilgili en erken uluslararası yasa ve politikaları belirlemek için bireysel veya tıbbi modeller kullanılmıştır. Zihinsel Engelli Bireylerin Hakları Hakkında Bildirge (1971) ve Engelli Bireylerin Hakları Beyanname (1975), engelli bireyler için ayrımcılık karşıtı hükümler ve eşitlik ilkesini içeren ilk insan hakları belgeleridir. Bu bağlayıcı olmayan ilk insan hakları belgeleri, engelliliğe eşitlik yaklaşımının yolunu açmış olsa da, sakatlık, hakların kısıtlanması ya da tanınmaması için meşru bir zemin olarak görüldüğü için, engelliliğin tıbbi modeline dayanmaktaydı. Ayrıca, bugün uygunsuz veya köhne olarak kabul edilen bir dile de yer vermekteydi. 1993 yılında, “fırsat eşitliği”ni engelli politikası ve hukukunun temel bir kavramı ilan eden Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar’ın kabul edilmesiyle bir adım daha atılmıştır.
9. Engelli insan hakları modeli, engelliliğin toplumsal bir inşa olduğunu ve sakatlıkların insan haklarının tanınmaması veya kısıtlanması için meşru bir zemin olarak görülmemesi gerektiğini kabul etmektedir. Engelliliğin çeşitli kimlik katmanlarından biri olduğunu da teslim eder. Bu sebeple, engellilik yasaları ve politikaları engelli bireylerin çeşitliliğini dikkate almalıdır. Ayrıca, insan haklarının birbirine bağımlı, birbiriyle ilişkili ve bölünmez olduğunu da kabul etmektedir.
10. Sözleşme’nin 3. Maddesi kapsamında genel bir ilke olan fırsatların eşitlenmesi, biçimsel eşitlik modelinden asli eşitlik modeline doğru kayda değer bir gelişmeye işaret etmektedir. Biçimsel eşitlik, benzer durumdaki kişilere benzer şekilde davranarak doğrudan ayrımcılıkla mücadele etmeyi amaçlamaktadır. Bu, olumsuz klişe ve önyargılarla mücadeleye yardımcı olabilir, fakat insanlar arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurmadığı ve benimsemediğinden “farklılık ikilemi” için çözüm sunamaz. Buna karşın, asli eşitlik modeli, yapısal ve dolaylı ayrımcılığı ele almayı ve iktidar ilişkilerini hesaba katmayı amaçlamaktadır. “Farklılık ikilemi”nin eşitliği sağlamak üzere hem insanlar arasındaki farklılıkları görmezden gelmeyi hem de teslim etmeyi gerektirdiğini kabul eder.
11. Kapsayıcı eşitlik, Sözleşme boyunca geliştirilen yeni bir eşitlik modelidir. Asli eşitlik modelini benimsemekte ve hem eşitliğin içeriğinin kapsamını genişletmekte hem de şu şekilde detaylandırmaktadır: (a) sosyoekonomik dezavantajları ele almak için adil bir yeniden dağıtım boyutu, (b) damgalanma, klişe, önyargı ve şiddete karşı mücadele etme ile insan onurunu ve bunların kesişimselliğini tanıma boyutu, (c) toplumsal grupların üyeleri olarak insanların toplumsal doğalarını yeniden teyit etmek ve insanlığın topluma dahil edilerek tam olarak tanınmasını benimseyen katılımcı bir boyut ve (d) insan onuru meselesi olarak farklılık için alan yaratmak üzere bir düzenleme boyutu. Sözleşme kapsayıcı eşitliğe dayanmaktadır.

IV. Ayrımcılık Yasağı ve Eşitliğin Hukuki Niteliği

12. Ayrımcılık yasağı ve eşitlik, ilke ve haktır. Sözleşme, onlara 3. Maddede ilke olarak, sonrasında 5. Maddede ise hak olarak atıfta bulunur. Ayrıca Sözleşme’de yer alan diğer tüm ilke ve haklar için açıklayıcı araçlardır. Ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkeleri/hakları Sözleşme tarafından garanti edilen uluslararası korumanın köşe taşlarıdır. Eşitliğin teşvik edilmesi ve ayrımcılıkla mücadele derhal gerçekleştirilmeleri gereken ortak yükümlülüklerdir. Aşamalı gerçekleştirmeye tabi değildir.
13. Sözleşme’nin 5. Maddesi, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 26. Maddesi gibi, diğer hükümlerden bağımsız olarak özerk bir hak sağlamaktadır. Kamu kurum ve kuruluşları tarafından düzenlenen ve korunan herhangi bir alanda hukuki veya fiili ayrımcılığı yasaklamaktadır. Madde 4 (1) (e) ile birlikte okunduğunda ise özel sektöre de uzandığı anlaşılmaktadır.

V. Normatif İçerik

A. Hukuk Önünde ve Hukuk Karşısında Eşitlik Hakkında Madde 5 (1)

14. Bazı uluslararası insan hakları anlaşmaları “hukuk önünde eşit” ifadesini içermekte olup, bu ifade kişilerin bir alan olarak hukukun uygulamasında eşit muamele görme haklarını tanımlamaktadır. Bu hakkın tam olarak gerçekleşebilmesi için, yargı ve kolluk görevlileri yargı idaresinde engelli bireylere karşı ayrımcılık yapmamalıdır. “Hukuk karşısında eşitlik” ise Sözleşme’ye özgüdür. Hukuki ilişkilerde bulunma imkânını ifade etmektedir. Hukuk önünde eşitlik kanunla korunma hakkını ifade ederken, hukuk karşısında eşitlik kanunun kişisel çıkarlar için kullanılma hakkını ifade etmektedir. Engelli bireyler bir şekilde korunma ve pozitif bir şekilde ilişki kurma hakkına sahiptir. Bizzat hukuk, belirli bir yargı alanındaki herkesin asli eşitliğini garanti etmelidir. Bu nedenle, tüm engellilerin hukuk karşısında eşit olduğunun kabul edilmesi, engellilerin haklarının özel olarak tanınmamasına, kısıtlanmasına veya sınırlandırılmasına izin veren hiçbir yasa olmaması ve engelliliğin tüm mevzuat ve politikalara yaygınlaştırılması gerektiği anlamına gelmektedir.
15. “Hukuk önünde eşit olmak” ve “hukuk karşısında eşit olmak” terimlerinin bu yorumu, Taraf Devletlerin kamu kurum ve kuruluşlarının Sözleşme’ye uygun hareket etmesini, engelli bireylere karşı ayrımcılık teşkil eden mevcut yasaların, yönetmeliklerin, adetlerin ve uygulamaların değiştirilmesi veya kaldırılması ile tüm politika ve programlarda engelli haklarının korunması ve desteklenmesi yoluyla güvence altına alan Sözleşme’nin 4. Maddesinin 1. fıkrasının (b) ve (c) bentlerine uygundur.

B. Hukuk Tarafından Eşit Korunma ve Hukuktan Eşit Yararlanma Hakkında Madde 5 (1)

16. “Hukuk tarafından eşit korunma” ve “hukuktan eşit yararlanma”, ilgili ancak farklı ayrımcılık yasağı ve eşitlik kavramları içermektedir. “Hukuk tarafından eşit korunma” ifadesi, uluslararası insan hakları sözleşme hukuku alanında iyi bilinmekte ve ulusal yasama organlarının, yasaları ve politikaları yürürlüğe koyarken engelli bireylere karşı

ayrımcılığı sürdürmekten veya tesis etmekten kaçınmasını talep etmek üzere kullanılmaktadır. Sözleşme'nin 5. Maddesi, 1., 3. ve 4. Maddelerle birlikte okunduğunda, Taraf Devletlerin, engellilerin mevzuat uyarınca güvence altına alınan haklarından eşit bir şekilde faydalanmasını kolaylaştırmak için pozitif adımlar atmaları gerektiği açıktır. Erişilebilirlik, makul düzenlemeler ve bireysel destekler genellikle gereklidir. Tüm engelliler için fırsat eşitliğini sağlamak üzere, “hukuktan eşit yararlanma” ifadesi kullanılmaktadır. Bu, Taraf Devletlerin, hukuk tarafından tüm korunmalara erişimin ve hakların talep edilmesi için hukuka ve adalete eşit erişimden yararlanılmasının önündeki engelleri kaldırması anlamına gelmektedir.

C. Ayrımcılığın Yasaklanması ile Eşit ve Etkin Yasal Korunma Hakkında Madde 5 (2)

17. Madde 5 (2), engelliler ve onlarla ilişkili bireyler için eşitlik hakları elde etmek üzere gerekli yasal koşulları kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı tüm ayrımcılıkları yasaklama yükümlülüğü, engelliler ve onlarla ilişkili bireyleri, örneğin engelli çocukların ebeveynlerini içermektedir. Engellilere her alanda ayrımcılığa karşı eşit ve etkin bir yasal koruma sağlama yükümlülüğü oldukça geniş kapsamlıdır ve Taraf Devletlere pozitif görevler yüklemektedir. Engelliliğe dayalı ayrımcılık, 2. Maddede “siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dahil her türlü ayrımcılığı kapsar.” şeklinde tarif edilmiştir. Bu tanım, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 1. Maddesi ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 1. Maddesi gibi uluslararası insan hakları sözleşmelerinde kullanılan ayrımcılıkla ilgili hukuki tanımlara dayanmaktadır. İki açıdan ise bu tanımların ötesine geçmektedir: ilk olarak, “makul düzenlemenin gerçekleştirilmemesi”ne engelliliğe dayalı bir ayrımcılık biçimi olarak yer vermektedir; ikinci olarak ise “diğerleriyle eşit koşullar altında” ifadesi yeni bir unsurdur. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 1. ve 3. Maddeleri, benzer ama daha sınırlı bir ifadeyi içermektedir: “kadın ile erkek eşitliğine dayalı”. “Diğerleriyle eşit koşullar altında” ifadesi sadece engelliliğe dayalı ayrımcılığın tanımıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin tümüne yayılmaktadır. Bir taraftan, engelli bireylere genel nüfustan daha fazla ya da daha az hak verilmeyeceği veya menfaat sağlanmayacağı anlamına gelmektedir. Öte yandan, Taraf Devletlerin engelli bireylerin tüm insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanabilmelerini sağlamak amacıyla, engelliler için fiili eşitliği sağlamak üzere somut tedbirler almasını gerektirmektedir.

18. “Her türlü ayrımcılığı” yasaklama görevi tüm ayrımcılık türlerini kapsamaktadır. Uluslararası insan hakları uygulamaları münferit veya eşzamanlı olarak ortaya çıkabilecek dört temel ayrımcılık biçimini saptamaktadır:

(a) “Doğrudan ayrımcılık”, engellilerin farklı kişisel statüleri nedeniyle benzer bir durumdaki diğer kişilere göre yasaklanmış bir gerekçe yüzünden daha kötü muamele

gördüklerinde ortaya çıkmaktadır. Doğrudan ayrımcılık, benzer bir durumun bulunmadığı fakat yasaklanmış gerekçelere dayanan zararlı fiil veya ihmalleri de kapsamaktadır.² Ayrımcılık yapan tarafın amacı veya niyeti, ayrımcılığın gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesi ile ilgili değildir. Örneğin, eğitim programlarını değiştirmemek için engelli bir çocuğu kabul etmeyi reddeden bir devlet okulu, bunu sadece çocuğun engelliliği nedeniyle yapıyorsa, bu doğrudan ayrımcılığa bir örnektir;

(b) “Dolaylı ayrımcılık”³, yasaların, politikaların veya uygulamaların ilk bakışta tarafsız gözükmemesi ancak engelli bir birey üzerinde fazlasıyla olumsuz bir etkiye sahip olması anlamına gelmektedir. Bu, aslında erişilebilir görünen bir imkânın, bazı kişileri, durumlarının bu imkândan yararlanmasına izin vermemesi nedeniyle hariç tuttuğunda ortaya çıkar. Örneğin, bir okul Kolay-Okunabilen biçimlerde kitap sağlamıyorsa, zihinsel engelli bireylere karşı -teknik olarak okula gitmelerine izin verilse bile- dolaylı olarak ayrımcılık yapmış olur. Benzer bir şekilde, sınırlı hareket kabiliyetine sahip bir adayın asansörsüz bir binada ikinci kattaki bir ofiste iş görüşmesi varsa, görüşmeye girmesine izin verilmesine rağmen, bu durum onu eşit olmayan bir duruma sokar;

(c) Sözleşmenin 2. Maddesine göre, “makul düzenlemenin gerçekleştirilmemesi”, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemelerin (“ölçüsüz veya aşırı bir yük” getirmeyen) gerçekleştirilmediği ve bir insan hakkı ya da temel bir özgürlükten eşit yararlanılmasını veya uygulanmasını sağlamak için gerekli oldukları takdirde ayrımcılık teşkil etmektedir. Refakatçiyi kabul etmemek ya da aksi takdirde engelli bireyi ağırlamayı reddetmek makul düzenleme gerçekleştirilmemesinin örnekleridir;

(d) “Taciz”, bir kimsenin onurunu ihlal etme veya korkutucu, düşmanca, küçültücü, aşağılayıcı ya da saldırgan bir ortam yaratma amacı veya etkisi ile engellilik ya da diğer yasaklanmış gerekçelerle ilişkili istenmeyen davranışların meydana geldiği bir ayrımcılık biçimidir. Engelli bireylerin farklılıklarını ve üzerlerindeki baskıyı sürdürme etkisine sahip eylemler veya sözcükler yoluyla gerçekleşebilir. Bu tür bir ayrımcılığın ortaya çıkmasının daha muhtemel olduğu ve doğası gereği görünmez olduğu ve bu nedenle cezalandırılmasının da mümkün olmadığı yatılı kurumlar, özel okullar veya psikiyatri hastaneleri gibi toplumdan ayrıştırılmış yerlerde yaşayan engellilere özellikle önem verilmelidir. “Zorbalık” ve onun çevrimiçi formları olan siber zorbalık ile siber nefret, şiddet içeren ve zarar verici nitelikteki nefret suçlarını oluşturmaktadır. Diğer örnekler arasında tecavüz, istismar ve sömürü, nefret suçu ve dayak gibi tüm görünüşlerinde (engelliliğe dayalı) şiddet yer almaktadır.

19. Ayrımcılık, engellilik ya da cinsiyet gibi tek bir özelliğe ya da çoklu ve/veya kesişen özelliklere bağlı olabilir. “Kesişen ayrımcılık”, engelli veya engellilikle ilişkili bir bireyin engellilikle birlikte renk, cinsiyet, dil, din, etnik köken, toplumsal cinsiyet ya da diğer statülere bağlı olarak ayrımcılığa maruz kalması durumunda ortaya çıkar. Kesişen ayrımcılık, doğrudan ya da dolaylı ayrımcılık, makul düzenleme gerçekleştirilmemesi veya taciz şeklinde görülebilir. Örneğin, erişilemez bir format

² Bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda ayrımcılık yasağı hakkında genel yorum No. 20 (2009), para. 10.

³ A.g.e.

nedeniyle genel sağlıkla ilgili bilgilere erişimin tanınmaması, engellilik temelinde tüm bireyleri etkilerken, kör bir kadının aile planlaması hizmetlerine erişiminin tanınmaması, onun haklarını engellilik ve cinsiyetinin kesişimine dayanarak sınırlamaktadır. Birçok durumda, bu gerekçeleri ayırmak zordur. Taraf Devletler engellilere yönelik çoklu ve kesişen ayrımcılığı ele almalıdır. Komiteye göre “çoklu ayrımcılık”, bir kimsenin ayrımcılığın yoğunlaşmış ve ağırlaştırılmış bir şekliyle birden fazla temelde ayrımcılık yaşayabileceği bir durumdur. Kesişen ayrımcılık, çeşitli nedenlerin aynı anda ve birbirinden ayrılamaz şekilde etkileşime girdiği, dolayısıyla da bireyleri kendine özgü dezavantaj ve ayrımcılık türlerine maruz bıraktığı bir duruma işaret etmektedir.⁴

20. “Engelliliğe dayalı” ayrımcılık, şu anda engelli olan, geçmişte bir engelliliği olan, ileride engelliliğe sebep olacak bir eğilimi olan, engelli olduğu varsayılan ve engelli bir bireyle ilişkili olan kişilere karşı uygulanabilir. En sonda belirtilen “ilişkili olduğu kişi sebebiyle ayrımcılık” olarak da bilinmektedir. 5. Maddenin geniş kapsamlı olmasının sebebi, engelliliğe bağlı tüm ayrımcı durumları ve/veya ayrımcı davranışları ortadan kaldırmak ve bunlarla mücadele etmektir.
21. “Her alanda ayrımcılığa” karşı korunma, tüm olası ayrımcılık ve kesişme noktalarının dikkate alınması gerektiği anlamına gelmektedir. Bunlarla sınırlı olmamakla birlikte muhtemel alanlar arasında şunlar yer almaktadır: engellilik, sağlık durumu, hastalığa karşı genetik veya diğer yatkınlıklar, ırk, renk, akrabalık, cinsiyet, hamilelik ve analık/babalık, medeni, ailevi veya kariyer durumu, toplumsal cinsiyet ifadesi, dil, din, siyasi veya başka bir görüş, ulusal, etnik, yerel veya toplumsal köken, göçmen, mülteci veya iltica durumu, ulusal bir azınlığa mensup olmak, ekonomik veya mülki durum, doğum ve yaş ya da bu alanlardan herhangi biriyle ilişkili olan herhangi bir alan veya niteliğin kombinasyonu.
22. “Ayrımcılığa karşı eşit ve etkin yasal korunma”, Taraf Devletlerin engellileri ayrımcılıktan korumak için özel ve kapsamlı ayrımcılık karşıtı yasalar çıkarma taahhüdüyle pozitif yükümlölükleri olduğu anlamına gelmektedir. Engellilere karşı uygulanan engelliliğe dayalı ve diğer ayrımcılıklarla ilgili açık kanuni yasal, idari ve cezai takibatlarda kesişen ayrımcılıklara ilişkin uygun ve etkin kanuni yol ve yaptırımların beraberinde gelmelidir. Ayrımcılığın sistemik bir yapıya sahip olduğu durumlarda bireye tazminat verilmesi, yaklaşımın değiştirilmesi açasından gerçek bir etkiye sahip olmayabilir. Bu gibi durumlarda, Taraf Devletler kendi mevzuatlarında “ileriye dönük, manevi tazminatlar” da uygulamalıdır; bu ise Taraf Devletin özel taraflar ve kuruluşlar tarafından gerçekteştirilen ayrımcılığa karşı daha etkin bir korunma sağlaması anlamına gelmektedir.

D. Makul Düzenleme Hakkında Madde 5 (3)

23. Makul düzenleme, engellilik bağlamında ayrımcılık yasağının derhal geçerli olan yükümlölüklerinin esas bölümüdür.⁵ Makul düzenleme örnekleri arasında mevcut

⁴ Bkz. Engelli Hakları Komitesi, Engelli kadınlar ve kız çocukları hakkında genel yorum No. 3 (2016), para. 4 (c) ve 16.

⁵ Bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Engelliler hakkında genel yorum No. 5 (1994), para. 15.

tesislerin ve bilgilerin engelli bireyler tarafından erişilebilir hale getirilmesi, ekipmanların değiştirilmesi, etkinliklerin düzenlenmesi, işin yeniden zamanlanması, müfredat öğrenme materyallerinin ve öğretim stratejilerinin düzeltilmesi, tıbbi prosedürlerin düzeltilmesi veya ölçüsüz veya aşırı bir yük olmaksızın personeli desteklemek için erişim sağlanması sayılabilir.

24. Makul düzenleme yükümlülükleri erişilebilirlik yükümlülüklerinden farklıdır. Her ikisi de erişilebilirliği garanti etmeyi amaçlasa da çok amaçlı tasarımlar veya yardımcı teknolojiler yoluyla erişilebilirlik sağlama yükümlülüğü öncül bir yükümlülüğken makul düzenleme sağlama ise ileriye dönük bir yükümlülüktür:

(a) Öncül bir yükümlülük olarak, erişilebilirlik, engelli bir kimsenin ihtiyacına bakılmaksızın; örneğin, bir binaya, bir hizmete ya da bir ürüne diğerleriyle eşit koşullar altında erişebilmeleri için sistemlere ve süreçlere entegre edilmelidir. Taraf Devletler, Sözleşme'nin 4. Maddesinin 3. fıkrasına uygun olarak, engelli örgütlerine danışarak geliştirilen ve kabul edilen erişilebilirlik standartlarını belirlemelidir. Erişilebilirlik proaktif, sistemik bir yükümlülüktür;

(b) İleriye dönük bir yükümlülük olarak makul düzenleme, engelli bir kimsenin erişilebilir olmayan durumlara veya ortamlara erişim istediği veya kendi haklarından istifade etmek istediği andan itibaren gerçekleştirilmelidir. Makul bir düzenleme, zorunlu olmamakla birlikte, genellikle erişim isteyen kişi veya bir kişi ya da bir grup insanın ilgili temsilcileri tarafından talep edilir. Makul düzenleme, başvuru sahibi veya sahipleri ile müzakere edilmelidir. Belirli durumlarda, yapılan makul düzenleme kolektif hale gelir veya kamu yararına olur. Diğer durumlarda ise yapılan makul düzenlemeden sadece başvuru sahibi veya sahipleri faydalanır. Makul bir düzenleme yapma yükümlülüğü, düzenleme talebinin alındığı andan itibaren geçerli olan bireyselleştirilmiş bir tepkisel yükümlülüktür. Makul düzenleme, yükümlülük sahibinin engelli bireyle diyaloga girmesini gerektirmektedir. Makul düzenleme yapma yükümlülüğünün, engelli bir bireyin bir düzenleme talebinde bulunduğu ya da ilgili yükümlülük sahibinin söz konusu kişinin bir engeli olduğunun gerçekten farkında olduğunun kanıtlandığı durumlarla sınırlı olmadığına altını çizmek gerekir. Aynı zamanda, potansiyel bir yükümlülük sahibinin söz konusu kişinin haklarını kullanmanın önündeki engelleri kaldırmak için bir düzenlemeye ihtiyaç duyabilecek bir engeli olduğunu fark etmesi gerektiği durumlarda da uygulanmalıdır.

25. Sözleşme'nin 2. ve 5. Maddelerine uygun olarak makul bir düzenleme yapma yükümlülüğü iki kurucu kısma ayrılabilir. İlk kısım, engelli bir bireyin belirli bir durumda haklarından faydalanabilmesi veya haklarını kullanabilmesi için ihtiyaç duyduğu durumlarda gerekli ve uygun bir düzenleme ve değişiklik şeklinde makul bir düzenleme yapılması için pozitif bir yasal zorunluluk getirmektedir. Bu yükümlülüğün ikinci kısmı, gerekli olan düzenlemelerin yükümlülük sahibi üzerinde ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmemesini temin etmektedir.

(a) "Makul düzenleme" tek bir terimdir ve "makul" bir istisna ibaresi şeklinde yanlış anlaşılmalıdır; "makullük" kavramı, yükümlülük için ayrı bir niteleyici veya değiştirici olarak etki etmemelidir. Düzenleme maliyetlerinin veya kaynakların

kullanılabilirliğinin değerlendirilebileceği bir araç değildir - bu, “ölçüsüz veya aşırı yük” değerlendirmesinin yapıldığı durumlarda daha sonraki bir aşamada ortaya çıkar. Daha ziyade, bir düzenlemenin makullüğü, engelli birey için gerekliliği, uygunluğu ve etkinliği açısından bir dayanaktır. Bu nedenle bir düzenleme, yapıldığı amaca (veya amaçlara) ulaştıysa ve engelli bir bireyin gereksinimlerini karşılamak üzere uygun hale getirildiyse makuldür;

- (b) “Ölçüsüz veya aşırı yük”, makul bir düzenleme yapmak üzere yükümlülük sınırını belirleyen tek bir kavram olarak anlaşılmalıdır. Her iki terim de aynı fikre atıfta bulunduğu sürece eşanlamlı olarak düşünülmelidir: makul bir düzenleme talebinin düzenleme yapan taraf üzerinde muhtemelen haddinden fazla veya gereksiz bir yük oluşturmaması sınırıyla kısıtlanması gerekir;
- (c) “Makul düzenleme”, “pozitif ayrımcılık tedbirleri” dahil olmak üzere “özel tedbirler” ile de karıştırılmamalıdır. Her iki kavram da fiili eşitliği sağlamayı amaçlamakla birlikte, makul düzenleme bir ayrımcılık yasağı yükümlülüğüken, özel tedbirler engelli bireylerin haklarını kullanırken karşılaştıkları tarihsel ve/veya sistematik/sistemik dışlamayı çözmek üzere diğerlerine göre ayrıcalıklı bir muameleye tabi tutulması anlamına gelmektedir. Özel tedbirlere örnek olarak, özel sektörde istihdam edilen engelli kadınların sayısının düşük olması ve yükseköğretimde engelli öğrenci sayısının artırılması için destek programlarının desteklenmesi için alınan geçici tedbirler verilebilir. Benzer şekilde, makul düzenleme, bağımsız yaşayabilme ve topluma dahil olma veya hak ehliyetini destekleme hakkı altında kişisel asistanlar gibi desteklerle karıştırılmamalıdır;
- (d) Adalet erişim bağlamında “usul düzenlemeleri” makul düzenlemeyle karıştırılmamalıdır; makul düzenleme ölçsüzlük kavramı ile sınırlanırken usul düzenlemeleri sınırlanmaz.

26. Makul bir düzenleme yapmak üzere yükümlülüğün tatbikine yol gösteren temel unsurlar şunlardır:

- (a) Engellilerin insan haklarını kullanmaları üzerinde etkili olan engellerin ilgili engelli bireyle diyalog halinde belirlenmesi ve kaldırılması;
- (b) Bir düzenlemenin uygulanabilir olup olmadığının değerlendirilmesi (yasal olarak veya uygulamada) - yasal veya maddi olarak imkansız olan bir düzenleme uygulanamaz;
- (c) Düzenlemenin ilgili (yani gerekli ve uygun) olup olmadığı veya söz konusu hakkın gerçekleşmesini sağlamada etkili olup olmadığının değerlendirilmesi;
- (d) Düzenlemenin yükümlülük sahibine ölçsüz veya aşırı bir yük getirip getirmediğinin değerlendirilmesi; makul bir düzenlemenin ölçsüz ya da gereğinden fazla külfetli olup olmadığının belirlenmesi kullanılan araçlar ile söz konusu hakkın kullanılmasını ifade eden amaç arasındaki orantısal ilişkinin değerlendirilmesini gerektirir;
- (e) Eşitliğin teşvik edilmesi ve engelli bireylere yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması temel amacına ulaşmak için makul düzenlemenin yerinde olduğunun temin edilmesi.

Bu nedenle, makul düzenlemeyle yetkili kurul ve ilgili bireyle istişarelere dayanan vaka bazında bir yaklaşım gereklidir. Dikkate alınması gereken potansiyel faktörler arasında finansal maliyetler, mevcut kaynaklar (kamusal yardımlar dahil olmak üzere), düzenleyici tarafın büyüklüğü (bütün olarak), değişikliğin kurum veya kuruluş üzerindeki etkisi, üçüncü taraflar için faydaları, diğer bireyler üzerindeki olumsuz etkileri ile makul sağlık ve güvenlik gereksinimleri yer almaktadır. Bir bütün olarak Taraf Devlete ve özel sektör kuruluşlarına ilişkin olarak, bir örgüt yapısındaki bir birim veya bölümün kaynakları yerine toplam varlıklar dikkate alınmalıdır;

- (f) Engelli bireylerin genellikle masrafları karşılamamasının sağlanması;
 - (g) İspat yükünün, yükünün ölçüsüz veya aşırı olduğunu iddia eden yükümlülük sahibine ait olmasının temin edilmesi.
27. Makul düzenlemenin gerçekleştirilmemesinin herhangi bir gerekçesi nesnel ölçütlere dayandırılmalı ve ilgili engelli bireye zamanında tebliğ edilmeli ve analiz edilmelidir. Makul düzenlemedeki gerekçelendirme testi, görev sahibi ile hak sahibi arasındaki ilişkinin uzunluğu ile ilgilidir.

E. Özel Tedbirler Hakkında Madde 5 (4)

28. Ayrımcılık olarak görülmemesi gereken özel tedbirler, engelli bireyler için fiili eşitliği hızlandırmayı veya ona ulaşmayı amaçlayan pozitif ya da müspet önlemlerdir. Bu tür önlemler, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 4. Maddesi veya Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 1. Maddesinin 4. fıkrası gibi diğer uluslararası insan hakları sözleşmelerinde belirtilmekte ve az temsil edilen veya marjinalleştirilmiş bir grup lehine belirli avantajları benimsemeyi veya korumayı zorunlu kılmaktadır. Bazı durumlarda, belirli bir sakatlık ya da toplumun yapısal engelleri de dahil olmak üzere, bağlam ve koşullara bağlı olarak kalıcı özel tedbirler gerekli olsa da genellikle geçici niteliktedirler. Özel tedbirlere örnek olarak sosyal yardım ve destek programları, kaynakların tahsisi ve/veya yeniden tahsisi, hedeflenen işe alım, işe alma ve terfi, kota sistemleri, geliştirme ve güçlendirme tedbirleri ile geçici bakım ve teknolojik yardımlar verilebilir.
29. Taraf Devletler tarafından Sözleşme'nin 5. Maddesinin 4. fıkrası altında benimsenen özel tedbirler, tüm ilke ve hükümlerle uygun olmalıdır. Özellikle, engellilere karşı dışlama, ayrıştırma, klişeleştirme, damgalama veya ayrımcılığın devamıyla sonuçlanmamalıdır. Bu yüzden, Taraf Devletler, özel tedbirleri alırken engelli temsilci örgütlerine birebir danışmalı ve onları aktif olarak sürece dahil etmelidir.

VI. Sözleşmeye Taraf Devletlerin Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkındaki Genel Yükümlülükleri

30. Taraf Devletlerin, tüm engellilerin ayrımcılık yasağı ve eşitliğe ilişkin haklarına saygı gösterme, onları koruma ve yerine getirme yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu bakımdan, Taraf Devletler engelli bireylere karşı ayrımcılık yapan herhangi bir eylemden kaçınmak zorundadır. Taraf Devletler, özellikle bu tür ayrımcılığı oluşturan mevcut yasaları, düzenlemeleri, gelenekleri ve uygulamaları değiştirmeli veya

yürürlükten kaldırmalıdır. Komite, şu gibi örnekleri sık sık vermektedir: vesayet kanunları ve hak ehliyeti hakkını ihlal eden diğer kurallar;⁶ zorla tedavi ve zorla akıl hastanesine yatırmayı meşrulaştıran, ayırım yapan ve kaldırılması gereken ruh sağlığı yasaları;⁷ engelli kadın ve kız çocuklarının rızaları alınmadan kısırlaştırılmaları; erişilemeyen barınma ve akıl hastanesine yatırma politikaları;⁸ ayrıştırılmış eğitim yasaları ve politikaları⁹ ve engellileri haklarından mahrum eden seçim yasaları.¹⁰

31. Ayrımcılık yasağı ve eşitlik hakkının etkin olarak kullanılması, aşağıdaki gibi uygulama tedbirlerinin alınmasını gerektirmektedir:

(a) Sözleşme uyarınca engellilerin hakları, ayrımcılığın anlamı ve mevcut yargı yollarıyla ilgili olarak tüm insanların farkındalığını arttırmaya yönelik tedbirler;

(b) Sözleşmede yer alan hakların ulusal mahkemelerde dava konusu olabilirliğini ve ayrımcılığa maruz kalmış herkes için adalete erişim sağlanmasını temin etmeye yönelik tedbirler;

(c) Bir şikâyete ya da eşitlik hükümlerine uyumu sağlamak için yürütülen yargılamalara tepki olarak kötü muamele ya da kötü sonuçlar gibi kısıaslardan korunma;

(d) Mahkemeye dava açmak ve eşitlik hakkının gerçekleştirilmesinde meşru bir menfaati olan dernekler, örgütler veya diğer tüzel kişiler aracılığıyla iddiaları takip etmek için yasal hak;

(e) Engelli bireylerin ehliyetleri hakkındaki klişe tutumların tazminat almalarında ayrımcılık mağduriyetleriyle sonuçlanmaması için delil ve kanıtlara ilişkin özel kurallar;

(f) Eşitlik ve uygun tazminat hakkının ihlali hâlinde, ölçülü ve caydırıcı yaptırımlar;

(g) Ayrımcılık davalarında davacıya adalete erişimin sağlanması için yeterli ve erişilebilir hukuki yardım sağlanması.

32. Taraf Devletler, engelli bireylerin -kesişen ayrımcılığa maruz kalanlar da dahil olmak üzere- kapsayıcı eşitliği hızlandırmak veya ona ulaşmak için özel tedbirler gerektiren alanlarını veya alt gruplarını belirlemelidir. Taraf Devletler, bu tür gruplar için özel tedbirler almak zorundadır.

33. Taraf Devletlerin istişare yükümlülükleri ile ilgili olarak, Sözleşme'nin 4. Maddesinin 3. fıkrası ile 33. Maddesinin 3. fıkrası, engelli örgütlerinin Sözleşme'nin uygulanmasında ve izlenmesinde oynayacakları önemli rolü vurgulamaktadır. Taraf Devletler, çocuklar, otistik bireyler, genetik veya nörolojik rahatsızlığı olanlar, nadir ve kronik hastalıkları olanlar, albinizmi bireyler, lezbiyen, gey, biseksüel,

⁶ Bkz. Engelli Hakları Komitesi, Yasa önünde eşit tanınma hakkında genel yorum No. 1 (2014)

⁷ Bkz. Engelli Hakları Komitesi, Rehber ilkeler hakkında madde 14, para. 6 ve 14. Komite'nin web sayfasından ulaşılabilir (www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx).

⁸ Bkz. Örneğin, bağımsız yaşayabilme ve topluma dahil olma hakkında genel yorum No. 5 (2017), para. 46.

⁹ Bkz. Kapsayıcı eğitim hakkında genel yorum No. 4 (2016), para. 24.

¹⁰ Bkz. *Bujdosó ve diğerleri, Macaristan'ın Görüşü* (CRPD/C/10/D/4/2011).

transseksüel, interseks bireyler, yerli halklar, kırsal topluluklar, yaşlılar, kadınlar, silahlı çatışmaların mağdurları ve etnik bir azınlık ya da göçmen kökenli insanlar dahil olmak üzere toplumdaki geniş çeşitliliği temsil eden bu tür örgütlere birebir danışılmasını ve onların aktif bir şekilde sürece dahil edilmesini temin etmelidir. Ancak o zaman, çoklu ve kesişen ayrımcılık dahil olmak üzere tüm ayrımcılıkların üstesinden gelinmesi beklenebilir.

34. Taraf Devletlerin, Sözleşme'nin 5. Maddesi uyarınca, eşitsizlikleri, ayrımcı uygulamaları ve dezavantaj modellerini tanımlamak ve eşitliği teşvik eden tedbirlerin etkinliğini analiz etmek için uygun veri ve araştırma bilgilerini toplayıp analiz etmeleri gereken bilgilendirme yükümlülükleri bulunmaktadır. Komite, birçok Taraf Devlette, engellilik ayrımcılığı konusunda güncellenmiş bir veri bulunmadığını ve çoğu zaman, ulusal yasa ve yönetmeliklerin izin verdiği durumlarda, sakatlık, toplumsal cinsiyet, cinsiyet, toplumsal cinsiyet kimliği, etnik köken, din, yaş veya diğer kimlik katmanları arasında herhangi bir ayırım yapılmadığını gözlemlemektedir. Bu tür veriler ve analizi, ayrımcılık yasağı ve eşitlik için etkili tedbirlerin geliştirilmesi için büyük önem taşımaktadır.

35. Taraf Devletler, engelli bireyler için engellilik ayrımcılığı ve eşitlik hakları konusunda da uygun araştırmalar yürütmelidir. Araştırma gündemleri, engelli bireylerin araştırma süreçlerine anlamlı bir şekilde katılımlarını sağlamak için gündem belirleme aşamasından itibaren onları araştırma süreçlerine dahil etmelidir. Kapsayıcı ve katılımcı araştırma süreçleri, katılımcılar için güvenli bir alan sağlamalı ve engelli bireylerin yaşadığı deneyimler ve ihtiyaçlar etrafında yoğunlaşmalıdır.

VII. Sözleşmenin Diğer Özel Maddeleri ile İlişki

A. Engelli Kadınlar Hakkında Madde 6

36. Engelli kadın ve kız çocukları, çoğu kez çoklu ve kesişen ayrımcılığa maruz kalan engelli grupları arasındadır.¹¹ Madde 6, diğer maddeleri ortak kesen bir maddedir ve Sözleşme'nin tüm hükümleri ile ilgili olarak dikkate alınmalıdır.¹² Sadece 6. Maddede "çoklu ayrımcılık" teriminden bahsedilirken, iki veya daha fazla gerekçenin herhangi bir kombinasyonunda da çoklu ve kesişen ayrımcılık meydana gelebilir. 6. Madde, engelli kadın ve kız çocuklarına karşı ayrımcılığı yasaklayan ve Taraf Devletlere hem fırsat hem de sonuç eşitliğini teşvik etme yükümlülüğü getiren ayrımcılık yasağı ve eşitlik için bağlayıcı bir madde niteliğindedir. Üstelik, 7. Madde gibi, 6. Madde de çoklu ve kesişen ayrımcılığın iki önemli örneği ile ilgili yükümlülükleri ortaya koyan, kapsayıcı olmaktan ziyade tasvir edici bir madde olarak görülmelidir.

B. Engelli Çocuklar Hakkında Madde 7

37. Engelli çocuklar genellikle çoklu ve kesişen ayrımcılıklara maruz kalmaktadırlar. Taraf Devletler, engellilik temelinde çocuklara özgü her türlü ayrımcılığı yasaklamalı;

¹¹ Bkz. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, Sözleşme'nin 2. Maddesi uyarınca Taraf Devletlerin esas yükümlülükleri hakkında genel yorum No. 28 (2010), para. 31.

¹² Bkz. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Genel yorum No. 3, para. 12.

ve erişilebilir çözümler sağlamalı; ayrımcılığı önlemek ve ortadan kaldırmak için kamu ve uzmanlar arasında farkındalık yaratmalıdır. Örneğin, birçok Taraf Devlette çocuklar “disiplin” veya “güvenlik” (örneğin, koruma) kisvesi altında yasalara uygun bir şekilde baskı altına alınabilmektedirler. Bu fiziksel ceza genellikle orantısız bir şekilde engelli çocukları etkilemektedir. Taraf Devletler, çocuklara yönelik her türlü fiziksel ceza ve zalimane, insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleyi tüm koşullarda yasaklamalı ve bu yasağı uygulamak için gerekli tedbirleri almalıdır.

38. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 3. Maddesinde yer alan “çocuğun yüksek yararları” kavramı, engelli çocuklara kendi koşulları dikkatli bir şekilde ele alınarak uygulanmalıdır. Taraf Devletler, çocukluk ve ergenliğe ilişkin genel yasa ve politikalarda engelliliğin yaygınlaştırılmasını desteklemelidir. Bununla birlikte, yüksek yarar kavramı, çocukların, özellikle de engelli kız çocuklarının beden bütünlüğü haklarını engellemek için kullanılmamalıdır. Engelli çocukların durumlarıyla ilgili her karar verme sürecinde bilgilendirilmeleri, danışılmaları ve söz sahibi olmalarını sağlamak için kullanılmalıdır. Taraf Devletler, ayrımcılık yüzünden ailelerinde büyüme hakkından mahrum bırakılan engelli çocukların şiddete uğramaları ve akıl hastanesine yatırılmalarını özellikle ele almalıdır. Taraf Devletler, çocukların aileleri ile birlikte ya da topluluk içinde alternatif aile bakımı ile yaşamalarına yardımcı olan akıl hastanesinden çıkartıp topluma kazandırma stratejileri uygulamalıdır. Taraf Devletler, engelli çocukların, meclis, komite ve siyasi karar alma süreçleri de dahil olmak üzere kendilerini etkileyen tüm usullerde dinlenilme haklarını kullanabilmeleri için destek tedbirleri almalıdır.

C. Farkındalık Yaratma Hakkında Madde 8

39. Hükümet ve toplumun tüm kesimleri arasında farkındalık yaratılmadan ayrımcılıkla mücadele edilemez. Bu nedenle, ayrımcılık yasağı ve eşitlik ölçütleri, uygun farkındalık yaratma tedbirleri ile birbirine karışmış aşağılayıcı engellilik klişelerini ve olumsuz tutumları değiştirmek veya ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri beraberinde getirmelidir. Ayrıca, farkındalık yaratma kampanyaları ile şiddet, zararlı uygulamalar ve önyargılar da ele alınmalıdır. Taraf Devletler, diğerlerinin yanı sıra, medyanın, engelli bireyleri Sözleşme'nin amacına uygun bir şekilde tasvir etmesini ve gerçekçi olmayan bir şekilde engellilerin kendileri ve diğerleri için tehlikeli olduklarını ya da topluma ekonomik ve toplumsal olarak yük getiren, üretken olmayan, acı çeken ve özerkliklerini yitirmiş bakıma muhtaç kimseler olarak yansıtılmalarını değiştirmeleri için teşvik edecek tedbirler almalıdır.

D. Erişilebilirlik Hakkında Madde 9

40. Erişilebilirlik, tüm engelliler için fiili eşitliği sağlamak üzere bir ön koşul ve bir araçtır. Engelli bireylerin topluluğa etkin bir şekilde katılabilmeleri için, Taraf Devletler, tüm engelliler için diğerleriyle eşit koşullar altında erişilebilir ve kullanılabilir olması gereken yapıları çevrenin, toplu taşımanın ve bilgi ve iletişim hizmetlerinin erişilebilirliğini karşılamalıdır. İletişim hizmetleri bağlamında erişilebilirlik, toplumsal destek ve iletişim desteğinin sağlanmasını kapsamaktadır.

41. Yukarıda belirtildiği gibi, erişilebilirlik ve makul düzenleme, eşitlik yasa ve politikalarının iki ayrı kavramlarıdır:
- (a) Erişilebilirlik yükümlülükleri gruplarla ilgilidir ve kademeli olarak fakat koşulsuz uygulanmalıdır;
- (b) Diğer yandan makul düzenleme yükümlülükleri bireyselleştirilmiştir, tüm haklara uygulanır ve ölçsüzlük ile sınırlandırılabilir,
42. Yapılı çevre, toplu taşıma ve bilgi ve iletişim hizmetlerinin erişilebilirliğin aşamalı olarak gerçekleştirilmesi zaman alabileceği için, bu arada bir kişiye erişim sağlama aracı olarak makul düzenleme derhal gerçekleştirilmesi gereken bir yükümlülük olarak kullanılabilir. Komite, Taraf Devletlere, erişilebilirlik hakkındaki 2 No.lu (2014) genel yorumundaki rehber ilkelerini hatırlatmaktadır.

E. Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar Hakkında Madde 11

43. Risk durumları ve insani bakımdan acil durumlarda, aynı zamanda insani yardım için silahsızlanma yasası dahil olmak üzere, uluslararası insancıl hukuk yükümlülükleri temelinde, engelli bireylere yönelik ayrımcılık açısından bu tür durumlarda doğabilecek risklerin artmasını çözmeye çalışmak için ayrımcılık yasağı temin altına alınmalıdır.
44. Uluslararası olarak yerinden edilmiş engelliler ve/veya engelli mülteciler genellikle su, sıhhi temizlik, yiyecek ve barınak gibi temel ihtiyaçlara eşit erişimden yoksundurlar. Örneğin, tuvalet ve duş gibi erişilebilir hijyen tesisleri çoğu zaman mevcut değildir ya da yetersizdir.
45. Risk durumları ve insani bakımdan acil durumlar söz konusu olduğunda engelli kadınlar ve kız çocukları, cinsel şiddet, sömürü veya istismar dahil olmak üzere özellikle artan bir şiddet riski altındadır, ayrıca iyileşme ve rehabilitasyon hizmetlerine ya da adalete erişim imkanlarına sahip olma ihtimalleri daha düşüktür.¹³
46. Bu nedenle, Taraf Devletlerin tüm programlarında ve icraatlarında ayrımcılık yasağı ilkesini teminat altına almaları gerekmektedir. Bu, ulusal acil durum protokollerine engelli bireyleri diğerleriyle eşit koşullar altında dahil etmek, tahliye senaryolarında engelli bireyleri bütünüyle tanımak, erişilebilir bilgi ve iletişim için ihbar ve acil yardım hatları sağlamak, insani bakımdan acil durumlarda insani yardım desteklerinin engelliler için erişilebilir ve ayrımcı olmayan bir şekilde dağıtılmasını sağlamak ve acil durum sığınakları ve mülteci kamplarında su, sıhhi temizlik ve hijyen tesislerinin kullanılabilir ve erişilebilir olmasını sağlamak anlamına gelmektedir. Acil durumlardan sonra ise engelli bireylerin toplumdaki eşitliği için erişilebilir yeniden inşa süreci belirleyicidir. Bu unsurları temin etmek üzere, Taraf Devletlerin, engelli bireylerle temsilci örgütleri aracılığıyla acil durumların tüm aşamaları ile ilgili mevzuat ve politikaların tasarlanması ve uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi

¹³ Bkz. Genel yorum No. 3, para. 49-50.

konularında yakın bir şekilde ilişki kurmaları gerekmektedir.

F. Yasa Önünde Eşit Tanınma Hakkında Madde 12

47. Hak ehliyeti bir eşik hakkıdır; yani, ayrımcılık yasağı ve eşitlik hakkı dahil olmak üzere, Sözleşme'deki hemen hemen tüm diğer haklardan yararlanmak için gereklidir. Yasa önünde eşit tanınma tüm engellilerin hak ehliyetlerini diğerleriyle eşit koşullar altında kullanmalarını kapsadığı için, 5. Madde ve 12. Madde birbirine temelden bağlıdır. Hak ehliyetinin tanınmaması şeklindeki ayrımcılık, duruma bağlı, işlevsel ve sonuca bağlı sistemler de dahil olmak üzere farklı şekillerde mevcut olabilir. Bu sistemlerden herhangi biri aracılığıyla engellilik temelinde karar vermenin reddedilmesi ayrımcıdır.¹⁴
48. Sözleşme'nin 5. Maddesine dayanan makul düzenleme yükümlülüğü ile engelli bireylerin hak ehliyetlerini kullanmaları için sağlanması gereken destek hakkında 12. Maddenin 3. fıkrası arasında önemli bir fark, 12. Maddenin 3. fıkrası kapsamındaki yükümlülüğün kısıtlanmamasıdır. Ehliyetin kullanılması için gerekli desteğin ölçsüz veya aşırı bir yük getirmesi, bunu sağlama gerekliliğini kısıtlamamaktadır.
49. Sözleşmenin 5. ve 12. Maddeleri arasındaki tutarlılığı sağlamak için, Taraf Devletler:
- (a) Duruma bağlı, işlevsel veya sonuca bağlı modellere dayanarak hak ehliyetinin ayrımcı bir şekilde tanınmamasını engellemek üzere mevcut mevzuatı yeniden düzenlemelidir. Bunları, uygun olan yerlerde, herhangi bir ayrımcılık biçimi olmaksızın evrensel yetişkin hak ehliyetini dikkate alarak desteklenen karar verme modelleriyle değiştirmelidir;
- (b) Engelli bireylerin mevcut yasal sistemlerde hareket etmelerine yardımcı olmak üzere desteklenen karar verme sistemlerine kaynak sağlamalıdır. Bu tür hizmetlerin yasallaştırılması ve bunlara kaynak aktarılması, yasa önünde eşit tanınma hakkında 1 No'lu (2014) genel yorumun 29. paragrafında belirtilen temel hükümlerle tutarlı olmalıdır. Bu, herhangi bir destek sistemini, yüksek çıkarları olarak algılananlardan ziyade destek alanların haklarına, iradesine ve tercihlerine yaptığı etkiye dayandırmayı içerir. İradenin ve tercihlerin en iyi şekilde yorumlanması, kişinin iradesini ve tercihlerini belirlemenin mümkün olmadığı yetişkinlerle ilgili tüm konularda yüksek çıkar kavramının yerine geçmelidir;
- (c) Taraf Devletler, bu kişilerin iradesine ve tercihlerine saygı göstermeleri ve usul haklarını (hak ehliyeti hakkı) diğer kanuni temsil şekilleri ile aynı seviyede korumak zorunda olan, erişilebilir, yerelde kullanılabilir, düşük eşikli yüksek kaliteli ücretsiz hukuki danışmanlık veya hukuki yardım ağı kurarak ayrımcılığa karşı korunma sağlamalıdır. Taraf Devletler, korunma araçlarının, hak ehliyetinin kaldırılmasına veya engelli bireylerin adalete erişimini engellemeye dayalı olmadıklarını istikrarlı bir biçimde temin etmelidir.
50. Yasal karar vericiler, hizmet sağlayıcılar veya diğer paydaşlar gibi ilgili kurumlar için

¹⁴ Bkz. Genel yorum No. 1, para. 15.

eğitim ve öğretim sağlanmalıdır. Taraf Devletler, engelli bireylerin özellikle engellendiği mail işlere bağlı mülk veya hizmetler gibi mallara örnekler veren 12. Maddenin 5. fıkrasında listelenen mal ve hizmetler de dahil olmak üzere (örneğin konut kredisi), toplumda sunulan tüm mal ve hizmetlerden eşit olarak yararlanmalarını sağlamakla yükümlüdür. 25. Maddenin e fıkrası, genellikle engelli bireylere sunulmayan bir başka hizmetten, yani hayat sigortası ve (özel) sağlık sigortasından bahsetmektedir. Taraf Devletler, engellilerin özel sektörde mal ve hizmetlerden eşit olarak yararlanabilmelerini sağlamak için aktif ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemelidir. Bu, ayrımcılık karşıtı mevzuatın özel sektöre uygulandığı şekilde güçlendirilmesini kapsamaktadır. Değişiklik yapmak isteyen partnerleri bulmak üzere sendikalar ve diğer aktörlerle işbirliği yapılmalıdır.

G. Adalete Erişim Hakkında Madde 13

51. 5. Maddede belirtilen ayrımcılık yasağı ve eşitlikle ilgili hak ve yükümlülükler, diğerlerinin yanı sıra, usule ve yaşa uygun düzenlemelerin sağlanmasını talep eden 13. Maddeye ilişkin hususları gündeme getirmektedir. Bu düzenlemeleri makul düzenlemelerden ayıran nokta usul düzenlemelerinin ölçüsüzlükle sınırlanmış olmamasıdır. Usule uygun düzenlemelerin bir örneği, adliye ve mahkemelerde engelli bireylere çeşitli iletişim yöntemlerinin tanınmasıdır. Yaşa uygun düzenlemeler, şikayetçi olmak için mevcut mekanizmalar hakkında bilgi yaymaktan ve yaşa uygun ve yalın bir dil kullanarak adalete erişimden oluşmaktadır.

1. Madde 13 (1)

52. Adalete etkin erişimin sağlanması için, süreçler katılıma izin vermeli ve şeffaf olmalıdır. Katılımı sağlayan işlemler şunları içermektedir:

- (a) Bilgilerin anlaşılabilir ve erişilebilir bir şekilde sunulması;
- (b) Farklı iletişim biçimlerinin tanınması ve düzenlenmesi;
- (c) Sürecin tüm aşamalarında fiziksel erişilebilirlik;
- (d) Adli yardım durumunda, uygulanabildiği takdirde, araç ve liyakat testine tabi olan finansal yardım.

53. Desteklense dahi ayrımcılığa karşı kendilerini savunamayan ya da bu tür girişimlerin olumsuz sonuçlarından korktuğu için seçenekleri büyük ölçüde kısıtlanmış bireyleri koruyabilen uygun önlemler, kamu yararına eylemlerdir (*actio popularis*).

54. Ayrıca, şeffaflık sağlamak amacıyla, bir Taraf Devletin müdahalesi ilgili tüm bilgilerin erişilebilir ve kullanılabilir olmasını ve ilgili tüm iddiaların, davaların ve mahkeme kararlarının yeterli şekilde kaydedilmesini ve raporlanmasını sağlamalıdır.

2. Madde 13 (2)

55. Hak ve yükümlülöklere saygı duyulmasını ve yerine getirilmesini teşvik etmek üzere,

kolluk görevlilerinin eğitilmesi, hak sahipleri arasında farkındalık yaratılması ve yükümlülük sahiplerinin kapasitelerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Gerekli olan eğitim şunları içermelidir:

- (a) Kesişim karmaşıklıkları ve bireylerin yalnızca sakatlığa bağlı olarak tanımlanmaması gerçeği. Kesişim sorunları konusunda farkındalık yaratma belirli ayrımcılık ve baskı biçimleriyle ilgili olmalıdır;
- (b) Adalet sisteminin tüm yönlerine diğerleriyle eşit koşullar altında etkin erişim elde etmek için engelli bireyler ve onların bireysel gereksinimleri arasındaki çeşitlilik;
- (c) Engellilerin bireysel özerkliği ve herkes için hak ehliyetinin önemi;
- (d) Başarılı katılım için etkin ve anlamlı iletişimin merkeziliği;
- (e) Engellilerin hakları konusunda avukatlar, adliye memurları, hakimler, cezaevi personeli, işaret dili tercümanları ile polis ve cezaevi sistemi dahil olmak üzere personelin etkin eğitimini sağlamak için getirilen tedbirler.

H. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkında Madde 14, İşkence veya Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Maruz Kalmama Hakkında Madde 15, Sömürü, Şiddet ve İstismara Maruz Kalmama Hakkında Madde 16 ve Kişisel Bütünlüğün Korunması Hakkında Madde 17

56. Engelli bireyler, kısıtlama ya da ayrıştırma, yanı sıra şiddetli bir saldırı biçimini de alabilen şiddet, istismar ve diğer zalimane ve aşağılayıcı cezalardan orantısız olarak etkilenebilirler. Komite, ayrımcılığa uğrayan çocuklar da dahil olmak üzere engelli bireylere karşı işlenen aşağıdaki fiillerden özellikle endişe duymaktadır: engelli çocukların ailelerinden ayrılması ve zorla akıl hastanesine yatırılmaları; özgürlükten mahrum bırakma; işkence veya zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya ceza; şiddet ve engellilerin ruh sağlığı tesisleri içinde ve dışında zorla tedavi edilmesi. Taraf Devletler, engellilerin her türlü sömürü, şiddet ve istismardan korunmalarını sağlamak ve bunları önlemek için gerekli tüm tedbirleri almalıdır. Zorla ıslah edici engellilik tedavileri yasaklanmalıdır.

I. Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dahil Olma Hakkında Madde 19

57. Sözleşme'nin 19. Maddesi, engellilerin topluma bağımsız bir şekilde dahil olmalarını ve tam katılımlarını sağlamak için ayrımcılık yasağını ve engellilerin eşit haklara sahip olduklarını teyit etmektedir. Taraf Devletler, bağımsız olarak yaşayabilme ve topluma dahil olma hakkını gerçekleştirmek için, haktan tam olarak yararlanılmasını ve engellilerin topluma dahil olmalarını ve tam katılımlarını kolaylaştırmak için etkin ve gerekli önlemleri almalıdır. Bu, akıl hastanesinden çıkartıp topluma kazandırma stratejilerinin uygulanmasını ve Komitenin bağımsız yaşayabilme ve topluma dahil olma hakkında 5 No.lu (2017) genel yorumuna uygun olarak, bağımsız yaşam destek hizmetleri, erişilebilir ve uygun fiyatlı konutlar için kaynak tahsis etme, aile bakıcıları için destek hizmetleri ve kapsayıcı eğitime erişimi içermektedir.

58. Sözleşmenin 19. Maddesi, engellilik nedeniyle özel bir yaşama düzenine zorlanmama hakkını kabul etmektedir. Akıl hastanesine yatırma, tedavi edilmeleri için toplum hayatına katılmaktan feragat etmeye zorlanan engelliler için toplumdaki destek ve hizmetlerin oluşturulmasındaki başarısızlığı göstermesi nedeniyle ayrımcıdır. Engellilerin kamusal ruh sağlığı hizmetlerini almaları için bir koşul olarak akıl hastanesine yatırımları, engelliliğe bağlı farklı muamele teşkil eder ve bu nedenle ayrımcıdır.
59. Destek hizmetlerine erişim için uygunluk kriterleri ve usuller ayrımcı olmayan bir şekilde tanımlanmalı ve insan hakları temelli bir yaklaşım izlenerek sakatlık yerine kişinin ihtiyaçlarına odaklanmalıdır. Destek hizmetlerinin geliştirilmesi birey merkezli, yaş ve cinsiyete duyarlı ve kültürel olarak uygun olmalıdır.
60. Taraf Devletler, üçüncü tarafların bağımsız yaşayabilme ve topluma dahil olmaya yönelik pratik veya usule ilişkin engeller koymalarını yasaklamalı ve engellemelidir; örneğin, hizmetlerin bağımsız yaşama ve toplum yaşamına uygun olması ile engellilerin konut piyasasında ev kiralamalarının engellenmemesi ve dezavantajlı duruma düşürülmemelerinin sağlanması gibi.

J. Hane ve Aile Hayatına Saygı Hakkında Madde 23

61. Engelli bireyler, ayrımcılıkla ilgili yasalar ve politikalar ile idari tedbirler nedeniyle evlenme hakları veya ebeveynlik ve aile haklarının kullanımında sıklıkla ayrımcılıkla karşılaşmaktadırlar. Engelli ebeveynler çocuklarının bakımında çoğunlukla yetersiz ya da aciz görülmektedir. Bir çocuğun ya da ebeveynlerinin ya da her ikisinin de engellilikleri yüzünden çocuğun ebeveynlerinden ayrılması ayrımcılıktır ve 23. Maddeyi ihlal etmektedir.
62. Çocukların sakatlıkları nedeniyle akıl hastanesine yatırılması da Sözleşme'nin 23. Maddesinin 5. fıkrasının yasakladığı bir ayrımcılık şeklidir. Devletler, engelli ebeveynlerin ve engelli çocukların ebeveynlerinin çocuklarına bakmak için toplumdan gerekli desteği almasını sağlamalıdır.

K. Eğitim Hakkında Madde 24

63. Bazı Taraf Devletlerin engelli öğrencilere (görünür ve görünmez engelleri olan öğrencilerle çoklu ayrımcılık ya da kesişen ayrımcılıklara maruz kalanlar da dahil) kapsayıcı ve kaliteli eğitimle genel okullara eşit erişimlerini sağlamadaki başarısızlıkları ayrımcılık teşkil etmektedir. Bu, Sözleşme'nin amaçlarına aykırıdır ve 5. Madde ile 24. Maddenin doğrudan ihlal edilmesidir. 5. Maddenin 1. fıkrası, 24. Maddeyle etkileşime girmekte ve Taraf Devletlerin, yasal ve toplumsal engeller de dahil olmak üzere kapsayıcı eğitimin önündeki her türlü ayrımcı engelin kaldırılmasını gerektirmektedir.
64. Engelli öğrencileri genel ve kapsayıcı eğitiminden engelliliklerine bağlı olarak dışlayan ayrıştırılmış eğitim modelleri, Sözleşme'nin 5. Maddesinin 2. fıkrası ile 24. Maddenin 1. Fıkrasının (a) bendine aykırıdır. 5. Maddenin 3. fıkrası, Taraf Devletlerin makul düzenlemelerin sağlandığından emin olmak için gerekli tüm adımları atmasını

gerektirmektedir. Bu hak, Taraf Devletlerin, engellilerin yaşadıkları toplumlarda diğerleriyle eşit koşullar altında eğitim almalarını zorunlu kılan 24. Maddenin 2. fıkrasının (b) bendinde engelliler lehine güçlendirilmiştir. Bu hedef, 24. Maddenin 2. fıkrasının (c) bendi uyarınca bireyin ihtiyaçlarının makul bir düzenlemeyle sağlanarak ve evrensel tasarıma göre yeni ve kapsayıcı ortamlar geliştirilerek gerçekleştirilebilir. Engelli öğrencileri doğrudan veya dolaylı olarak dışlayan giriş sınavı da dahil olmak üzere standartlaştırılmış değerlendirme sistemleri ayrımcıdır ve 5. ve 24. Maddeleri ihlal etmektedir. Taraf Devletlerin yükümlülükleri okulun ötesine geçmektedir. Taraf Devletler, toplumsal veya ekonomik engeller nedeniyle ulaşım seçeneklerinin sınırlı olduğu yerlerde tüm engelli öğrenciler için okul taşımacılığı yapılmasını temin etmelidir.

65. Eğitim ortamlarında işitme engelli çocuklar için ayrımcılık yasağı ve eşitliği temin etmek üzere, işitme engelli akranları ve işitme engelli yetişkin rol modelleri ile işaret dili öğrenme ortamları sağlanmalıdır. İşitme engelli çocukların öğretmenlerinin işaret dili becerilerindeki yetersizliği ve erişilemez okul ortamları işitme engelli çocukları dışlamaktadır ve dolayısıyla ayrımcı sayılmaktadır. Komite, Taraf Devletlere, 5. ve 24. Maddeler kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli önlemleri alırken, kapsayıcı eğitim hakkı hakkındaki 4 no.lu (2016) genel yorumunun rehberlik etmesini talep etmektedir.

L. Sağlık Hakkında Madde 25

66. Sözleşme'nin 5. ve 25. Maddelerine göre, Taraf Devletler, engelli bireylere ayrımcı bir şekilde sağlık hizmetleri tanınmamasını yasaklamalı ve engellemeli, ayrıca cinsel sağlık ve üreme sağlığı hakları da dahil olmak üzere toplumsal cinsiyete duyarlı sağlık hizmetleri sunmalıdır. Taraf Devletler, engelli bireylerin haklarını ihlal eden, özgür ve bilgilendirilmiş rızaya dayalı olarak sağlık hizmeti alma haklarını ihlal ederek sağlık haklarını engelleyen¹⁵ ya da tesis veya bilgileri erişilemez kılan ayrımcılık biçimlerini de ele almalıdır.¹⁶

M. Çalışma ve İstihdam Hakkında Madde 27

67. Taraf Devletler, Sözleşme açısından fiili eşitliği sağlamak üzere, iş ve istihdamla ilgili olarak engellilik gerekçesiyle ayrımcılık yapılmamasını sağlamalıdır.¹⁷ 5. Maddenin 5 3. fıkrasında belirtilen makul bir düzenlemenin temin edilmesi ve 5. Maddenin 4. fıkrasında belirtilen çalışma ortamında fiili eşitliği sağlamak ya da hızlandırmak için Taraf Devletler:

- (a) Engelliler için ayrıştırılmış çalışma ortamlarından uzaklaşmaya olanak sağlamalı ve açık işgücü piyasasına katılımlarını desteklemeli ve aynı zamanda çalışma haklarının bu ortamlara derhal uygulanabilmesini sağlamalıdır;

¹⁵ Bkz. Genel yorum No. 1, para. 41.

¹⁶ Bkz. Genel yorum, No. 2, para. 40.

¹⁷ Bkz. Uluslararası Çalışma Örgütü, Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi, 1958 (No. 111) ve Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi, 1983 (No. 159).

- (b) Çalışma yardımı, iş rehberliği ve mesleki yeterlilik programları dahil olmak üzere desteklenen istihdam hakkını teşvik etmeli; engelli işçilerin haklarını korumalı ve özgürce seçilmiş istihdam hakkını temin etmelidir;
- (c) Engelli bireylerin asgari ücretten daha az olmamak üzere ücret almalarını ve işe başladıklarında engellilik ödeneklerini kaybetmemelerini sağlamalıdır;
- (d) Makul düzenleme hakkının tanınmamasının ayrımcılık olduğunu açıkça kabul etmeli ve çoklu ve kesişen ayrımcılık ile tacizi yasaklamalıdır;
- (e) Engelliler için işe girip çıkma sürecinin ayrımcılığa aykırı bir şekilde uygun geçmesini sağlamalıdır. Taraf Devletler, emeklilik veya işsizlik ödeneği gibi fayda ve haklara eşit ve etkin erişim sağlamakla yükümlüdürler. Bu haklar, istihdamdan dışlanmak suretiyle ihlal edilmemeli, böylece dışlanma durumu daha da kötüleştirilmemelidir;
- (f) Kamu ve özel sektörde kapsayıcı ve erişilebilir, güvenli ve sağlıklı çalışma ortamlarında çalışmayı desteklemelidir;
- (g) Engelli bireylerin, kapsamlı bir stratejinin bir parçası olarak yöneticileri ile düzenli değerlendirme toplantıları yaparak ve ulaşılabilecek hedefleri tanımlayarak kariyer gelişim fırsatlarıyla ilgili eşit fırsatlardan yararlanmalarını sağlamalıdır;
- (h) Engelli çalışanlar için mesleki eğitim ve kapasite geliştirme dahil olmak üzere eğitim, yeniden eğitim ve öğretime erişim sağlamalı ve işverenler, işçi ve işveren temsilci örgütleri, sendikalar ve yetkili kuruluşlar için engelli bireylerin istihdamı ve makul düzenlemeler hakkında eğitim verilmesini sağlamalıdır;
- (i) Ayrımcılık karşıtı ve engelli bireyleri de kapsayan işçi sağlığı ve iş güvenliği düzenlemeleri de dahil olmak üzere, engelliler için evrensel olarak geçerli işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerine yönelik çalışmalıdır;
- (j) Engellilerin işçi sendikalarına erişim hakkını kabul etmelidir.

N. Yeterli Yaşam Standardı ve Sosyal Korunma Hakkında Madde 28

68. Komitenin 3 No'lu genel yorumunun 59. paragrafında belirtildiği gibi, yoksulluk hem bir bileşik faktör hem de çoklu ayrımcılığın bir sonucudur. Engelli bireylerin kendileri ve aileleri için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkının uygulanmasındaki başarısızlık, Sözleşme'nin amaçlarına aykırıdır. Bu başarısızlık, özellikle aşırı yoksulluk veya mahrumiyet içinde yaşayan engelli bireyler açısından endişe vericidir. Engelli bireylerin, diğerleriyle kıyaslanabilir uygun bir yaşam standardına ulaşmak için genellikle ek masraflar yapmaları gerekmektedir. Bu, aşırı yoksulluk ve mahrumiyet içinde yaşayan engelli çocuklar veya yaşlı kadınlar için belirli bir dezavantaj oluşturmaktadır. Taraf Devletler, engelli bireylerin engellilikle ilgili ek masraflarını karşılayabilmeleri için tedbirler almalıdır. Taraf Devletlerin, aşırı yoksulluk ve mahrumiyet içinde yaşayan engelli

bireylere yeterli gıda, giysi ve konut bakımından asgari bir düzey sağlamak için acil adımlar atmaları gerekmektedir.¹⁸

69. Sosyal korunmayla ilgili olarak, Taraf Devletlerin başka bir temel korunma zemini uygulaması gerekmektedir.

O. Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım Hakkında Madde 29

70. Seçim süreçlerinden ve siyasal hayata katılımın diğer biçimlerinden dışlanmak, engelliliğe dayalı ayrımcılığın sık karşılaşılan örnekleridir. Genellikle hak ehliyetinin tanınmaması veya kısıtlanmasıyla yakından ilişkilidirler. Taraf Devletler aşağıda belirtilen hedefleri gerçekleştirmelidir:

- (a) Engelli bireyleri sistematik olarak oylamalardan ve/veya seçimlerde aday olmaktan dışlayan yasa, politika ve düzenlemelere ilişkin reform yapmak;
- (b) Seçim sürecinin, seçim öncesi, sırası ve sonrası da dahil olmak üzere tüm engelliler için erişilebilir olmasını sağlamak;
- (c) Engelli bireylere makul düzenlemeler sağlamak ve engelli bireylerin siyasal ve toplumsal yaşama katılabilmeleri için bireysel gereksinimlere dayanan destek tedbirleri sağlamak;
- (d) Ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde siyasal katılım sürecinde engelli temsilci örgütlerini desteklemek ve engellileri doğrudan ilgilendiren konularda söz konusu kuruluşlara danışmak dahil olmak üzere onlarla bağlantı kurmak;
- (e) Seçim araları da dahil olmak üzere engellilerin siyasal katılımlarını devamlı kılan bilgi sistemleri ve mevzuatı oluşturmak.

P. İstatistikler ve Veri Toplama Hakkında Madde 31

71. Veri toplama ve analiz, ayrımcılıkla mücadele politika ve yasalarını izlemek için başlıca tedbirlerdir. Taraf Devletler, engellilik ve kesişen kategoriler temelinde bölümlere ayrılması gereken verileri toplamalı ve analiz etmelidir. Toplanan veriler, her türlü ayrımcılık hakkında bilgi sağlamalıdır. Toplanan veriler kapsamlı olmalı ve uygulamayı değerlendirecek ve yeni ya da devam eden girişim ve politikaların ilerlemesini ve yeni veya devam eden teşebbüs ve politikaların uygulamasını değerlendirecek ve gelişimi ile etkinliğini izleyecek göstergeler gibi istatistikleri, anlatıları ve diğer veri formlarını kapsamalıdır. Engelliliği kapsayan göstergeler, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ile tutarlı bir şekilde geliştirilmeli ve kullanılmalıdır. Verilerin tasarımı, toplanması ve analizi katılımcı olmalıdır, yani çocuklar dahil olmak üzere engelli temsilci örgütleriyle yakın ve anlamlı bir ilişkiye girilmelidir. Akıl hastaneleri ya da psikiyatri hastaneleri gibi kapalı yerlerde yaşayan insanlar veri toplayan araştırma ve çalışmalarda genellikle görmezden gelinirler, ancak bu tür çalışmalara sistematik olarak dahil edilmelidirler.

¹⁸ Bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Taraf Devletlerin yükümlülüklerinin niteliği hakkında genel yorum No. 3 (1990), para. 10.

Q. Uluslararası İşbirliği Hakkında Madde 32

72. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi de dahil olmak üzere tüm uluslararası işbirliği çabaları engelli bireyleri içermeli ve erişilebilir olmalı, ayrıca Sözleşme tarafından yönlendirilmelidir. Taraf Devletlerin, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 10. hedefi ile tutarlı bir şekilde insan hakları göstergelerini içeren izleme çerçeveleri ve her bir göstergeye yönelik özel kriterler ve hedefler geliştirmeleri gerekmektedir. Tüm uluslararası işbirliği, Sözleşme, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve diğer ilgili uluslararası insan hakları çerçeveleri doğrultusunda, tam katılımı amaçlayan ayrımcılık yasağı mevzuat ve politikalarını geliştirmeyi amaçlamalıdır.

VIII. Ulusal Düzeyde Uygulama

73. Yukarıda belirtilen normatif içerik ve yükümlülükler ışığında, Taraf Devletler, Sözleşme'nin 5. Maddesinin tam olarak uygulanmasını sağlamak için aşağıdaki adımları atmalıdır:

- (a) Ulusal mevzuat ve uygulamaların Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesi için çalışma yapmak, Sözleşme'yle bağdaşmayan ayrımcı yasa ve yönetmelikleri yürürlükten kaldırmak ve engellilere karşı ayrımcı gelenek ve uygulamaları değiştirmek veya ortadan kaldırmak;
- (b) Ayrımcılıkla mücadele yasalarının bulunmadığı yerlerde ayrımcılıkla mücadele yasalarını geliştirmek, kişisel ve maddi açıdan geniş kapsamlı olan engellilik dahil ayrımcılıkla mücadele yasaları çıkarmak ve etkin hukuk yolları sağlamak. Bu tür yasalar, ancak psikososyal, düşünsel veya algısal bozukluklar da dahil olmak üzere uzun vadeli fiziksel engellileri içeren ve geçmişteki, bugünkü, gelecekteki ve varsayılan engellilerle birlikte engellilerle ilişkili bireyleri de içeren bir engelli tanımlamasına dayanıyorsa etkili olabilir. Engelliliğe bağlı ayrımcılıktan mağdur oldukları için kanuni tazminat talep eden bireyler, yasanın korunmasından faydalanabilmek için "yeterince engelli" olduklarını ispat yükü altına girmemelidir. Engelliliği kapsayan ayrımcılık karşıtı yasa, belirlenmiş bir korunan grubu hedeflemek yerine ayrımcı bir eylemi yasaklamaya ve engellemeye çalışır. Bu bağlamda, engelliliğe dair bozuklukla ilgili geniş bir tanım Sözleşme ile uyumludur;
- (c) Ayrımcılık yasağı mevzuatının özel ve kamusal alanlara yayılmasını, eğitim, istihdam, mal ve hizmetlerin bulunduğu alanları kapsamasını ve ayrıştırılmış eğitim, akıl hastanesine yatırma, hak ehliyetinin tanınmaması veya kısıtlanması, zorla ruh sağlığı tedavisi, işaret dili talimatlarının ve profesyonel işaret dili çevirisinin sunulmaması ve Braille alfabesi ya da diğer tür, biçim ve araçlarla gerçekleşen alternatif ve beden diline dayanan iletişimin tanınmaması örneklerinde olduğu gibi engelliliğe özgü ayrımcılıkla mücadele edilmesini sağlamak;
- (d) Girişimciliği teşvik eden ve kooperatifler ile diğer sosyal ekonomi biçimlerinin kurulmasını destekleyenler de dahil olmak üzere yaygın istihdam ve mesleki eğitim hizmetlerine tam katılımı teşvik etmek;
- (e) Engelli bireylerin ayrımcılığa karşı korunmasının diğer toplumsal gruplarla aynı standartlara sahip olmasını sağlamak;

- (f) Sözleşmeye uyum sağlamak için, kamu kurumları ve kayıt dışı ekonomi içinde eğitim dahil olmak üzere bilgi ve kapasite oluşturma programlarını geliştirmek ve yürütmek. Farkındalık ve kapasite geliştirme, engellilerin ve engelli bireylerin çeşitliliğini temsil eden kuruluşların anlamlı katılımı ile şekillendirilmeli ve uygulanmalıdır. Bunlar ayrımcılıkla mücadele hukuk ve politikasının temel ilkesi olan hoşgörü ve çeşitlilik kültürünün oluşturulmasında çok önemli unsurlardır;
- (g) Ayrımcılık şikayetlerinin sayısının cinsiyete, yaşa, tespit edilen engellere ve iddia edilen ayrımcılığın yapıldığı sektöre göre bölümlere ayrılmasıyla engelliliğe bağlı ayrımcılık şikayetlerinin sayısının toplam ayrımcılık şikayetleri içindeki oranı ile mahkemeye başvurmadan çözümlenen, mahkemede çözümlenen ve karara bağlanan ve tazminat veya yaptırımlara yol açan kararların sayısını izlemek;
- (h) Engelliliğe dayalı ayrımcılık mağdurları için erişilebilir ve etkin tazminat mekanizmaları oluşturmak ve diğerleriyle eşit koşullar altında adalete erişim sağlamak. Bu, etkin ve erişilebilir şikayet mekanizmaları dahil olmak üzere tüm engellilerin etkin adli ve/veya idari usullere erişimi ile gerekli ve -uygulanabildiği takdirde ve araç ve liyakat testine tabi olan- uygun fiyatlı kaliteli adli yardımı kapsamaktadır. Taraf Devletler, medeni ve siyasi hakların yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla da ilişkili olarak, engellilerin ve engelli bireylerden oluşan grupların ayrımcılık yasağı ve eşitlik hakkını ihlal eden kamu ve özel aktörlerin icraatleri veya ihmalleri durumunda etkili ve zamanında müdahale etmelidir. Kolektif bir nitelik veya toplu dava için yargı yollarının tanınması, engelli gruplarını etkileyen durumlarda adalete erişimin etkin bir şekilde sağlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilir;
- (i) Ulusal ayrımcılıkla mücadele yasasına bireylerin eşitlik hükümlerine uyumun sağlanması için yaptıkları şikayet ve tutanaklara tepki olarak kötü muamele veya kötü sonuçlardan korunmalarını eklemek. Ayrıca, ayrımcılıkla mücadele mevzuatı ayrımcılık mağdurlarının tazminat almaya hak kazanmalarının haksız yere yasaklanmamasını ya da yeniden mağdur edilmemelerini temin etmelidir. Özellikle ayrımcılık olduğunu düşündürtebilecek kanıtların bulunduğu durumlarda, hukuk usulündeki ispat yükümlülüğü usul kuralları gereği davacıdan sanığa geçmelidir;
- (j) Engelli örgütleri, ulusal insan hakları kurumları ve eşitlik organları gibi diğer ilgili paydaşlarla yakın bir işbirliğinde tüm engelliler için kapsayıcı ve erişilebilir bir eşitlik politikası ve stratejisi geliştirmek;
- (k) Tüm engelliler için ayrımcılık yasağı ve eşitlik hakkının kapsamı, içeriği ve pratik sonuçları hakkında hükümetin tüm birimlerindeki kamu görevlileri ve özel sektör dahil olmak üzere toplumun tüm kesimlerinde bilgi birikimini arttırmak;
- (l) Kapsayıcı eşitliği düzenli ve kapsamlı bir şekilde izlemek için uygun tedbirleri almak. Bu, engelli bireylerin durumuna ilişkin bölümlere ayrılmış verilerin toplanmasını ve analizini içermektedir;
- (m) Sözleşme'nin 33. Maddesi kapsamında ulusal izleme mekanizmalarının bağımsız olmasını, engellilerin temsilci örgütlerinin etkin bir şekilde dahil edilmesini ve engelli bireylere yönelik ayrımcılığı ele almak için yeterli kaynağa sahip olmalarını sağlamak;

- (n) Engelli bireyler tarafından kıyas kabul etmeyen veya orantısız bir şekilde deneyimlenen şiddet, istismar ve taciz olayları ile bedensel bütünlük ihlallerini önlemek ve telafi etmek için özel koruma sağlamak ve özel çaba göstermek;
- (o) Engelli kadınlar, kız çocukları, çocuklar, yaşlılar ve yerliler gibi özellikle geniş ayrımcılığa maruz kalan engelli bireyler için kapsayıcı eşitliğe ulaşılması amacıyla özel tedbirler almak;
- (p) Yüksek sayıda sığınmacı, mülteci veya göçmen alan Taraf Devletler, karşılama tesislerinde ve diğer ortamlarda engelli kadınlar ve kız çocukları ile psikososyal ve zihinsel engelli bireyler dahil olmak üzere engelli bireyler için erişilebilirliği sağlamak üzere resmi ve yasal olarak tanımlanmış usulleri uygulamaya koymalıdır. Taraf Devletler, engelli bireyler için psikososyal ve hukuki danışmanlık, destek ve rehabilitasyonun sağlanmasını ve koruma hizmetlerinin engellilik, yaş ve cinsiyete duyarlı ve kültürel olarak uygun olmasını sağlamalıdır.